

го) общества. В то же время в Международном докладе говорится, что на январь 2014 г. на территории Эстонии насчитывалось 91 тыс. лиц без гражданства (Эстония имеет население 1 млн 325 тыс. человек, данные 2013 г.). В Латвии ситуация еще хуже – 267 тыс. 789 жителей без гражданства (Латвия насчитывает 2 млн 13 тыс. населения, данные 2013 г.). Это означает, что они там не имеют никаких политических прав. Цель этой статьи – показать, что вышеупомянутое развитие общества не равнозначно соответствует правам человека. Эти права являются признаком демократической зрелости страны в XXI веке.

Ключевые слова: страны Балтии, права человека, развитие цивилизации, технологическое развитие, информационное общество, развитие оцифровки, интеллектуальное развитие, организованная преступность, кибератака, доклад «Электронная Европа +2000 и +2005», стратегия «Европа 2020».

Summary

Runiewicz-Jasińska R. Violation of human rights in the era of civilization and technological society on the example of the Baltic states (Lithuania, Latvia, Estonia).

The Baltic States (Lithuania, Latvia and Estonia) are one of the most developed countries within European Union in terms of civilization and technology. Violation of human rights, organized crime and counter-terrorism remain pressing problems despite the aforementioned social progress. For example, Estonia is in the top ten list of the Member States with high digital economic growth rate and high digital society rate. At the same time, in the report of International it is stated that on Estonian territory there were 91,000 stateless persons in January 2014 (Estonia has a population of 1 million 325 thousand people, data from 2013). In Latvia the situation is even worse since there are 267,789 inhabitants who are stateless persons. It means that they do not have any political rights there. (Latvia has a population of 2 million 13 thousand people, data from 2013). The aim of this article is to show that the above mentioned human development is not tantamount to responsibility of authorities in terms of human rights. Those rights are the sign of the democratic maturity of a country in the 21st century.

Key words: the Baltic states, human rights, development of civilization, technological development, the digital society, the development of digitization, intelligent development, organized crime, cyber attack, the report “eEurope + 2000 and 2005”, the strategy “Europe 2020”.

УДК 341.1/8; 347.8

В. В. СЕМЕНЯКА

Василь Васильович Семеняка, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ ВІД ТЕХНОГЕННОГО ЗАСМІЧЕННЯ

Одним із актуальних питань сучасної теорії та практики міжнародного космічного права є забезпечення діяльності у сфері дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Необхідно констатувати, що поряд із очевидними благами освоєння космічного простору для всього людства, здійснення космічної діяльності супроводжується його засміченням об'єктами техногенного походження, які називають «космічним сміттям». До категорії об'єктів космічного сміття відносять нефункціонуючі космічні апарати, розгінні блоки, останні ступені ракет-носіїв, їхні фрагменти, операційні елементи запусків та ін. Теперішнє перевантаження космічного простору об'єктами космічного сміття становить реальну загрозу реалізації міжнародних та національних космічних проектів і програм.

Сучасне міжнародне космічне право, на жаль, не вирішує глобальну проблему охорони навколомного космічного простору від техногенного засмічення. Загальне положення статті IX Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла¹ (далі – Договір про космос) щодо обов'язку держав-учасниць даного Договору з проведення вивчення і дослідження космічного простору, таким чином, щоб уникати їх шкідливого забруднення, не має належного міжнародно-правового механізму реалізації. Іншими словами, норми міжнародного космічного права не містять конкретного міжнародно-правового механізму запобігання утворення космічного сміття та його видалення з космічного простору.

У світлі інтенсифікації господарської діяльності, пов'язаної з безпосереднім дослідженням та використанням космічного простору, міжнародно-правова проблема космічного сміття належить до нових викликів у галузі сучасного міжнародного космічного права.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі фактично відсутні розробки щодо міжнародно-правової охорони космічного простору від техногенного засмічення. У роботах Ю. С. Шемшученка, Н. Р. Малишевої, С. П. Малкова та Г. П. Жукова розглядалися окремі міжнародно-правові аспекти запобігання утворення космічного сміття. При цьому в науці міжнародного космічного права не проводилися наукові дослідження міжнародно-правових засад очищення космічного простору від космічного сміття.

Термін «космічне сміття» з'явився в лексиконі міжнародного космічного права фактично із початком активного здійснення діяльності у сфері дослідження та використання космічного простору. Його поява зумовлена потребою означення космічних об'єктів, які використали свій експлуатаційний ресурс та завершили активне функціонування, але продовжують надалі перебувати в космічному просторі. При цьому загальна кількість нефункціонуючих космічних об'єктів з кожним роком зростає.

Космічне сміття несе потенційну загрозу передусім для суб'єктів космічних правовідносин, оскільки існує ймовірність ризику зіткнення об'єктів космічного сміття з функціонуючими космічними апаратами та/або космічними об'єктами, що запускаються. Не виключається також падіння космічного сміття на Землю та завдання шкоди третім особам. Разом із тим, слід відзначити, що зіткнення об'єктів космічного сміття зумовлюють їх фрагментацію та подальше техногенне засмічення космічного простору.

У сучасному міжнародному космічному праві немає офіційного визначення терміна «космічне сміття». На доктринальному рівні термін «космічне сміття» зазвичай використовується для означення усіх нефункціонуючих антропогенних об'єктів, включаючи їхні фрагменти та елементи, що перебувають на навколосемній орбіті або повертаються в атмосферу Землі².

Найбільша частина космічного сміття утворилася у пріоритетних напрямках провадження космічної діяльності: на низькій (на висотах 200–2000 км над поверхнею Землі) та геостаціонарній (на висоті приблизно 35 786 км. над поверхнею Землі) орбітах. За каталізованими базами даних спостережень за космічним простором, станом на 30 вересня 2015 р. на низькій навколосемній орбіті знаходилося 13 123 космічних об'єктів, з яких 764 функціонуючих космічних апарати і 12 359 об'єктів космічного сміття. При цьому на геостаціонарній орбіті перебувала 1 455 космічних об'єктів, з яких 466 – це функціонуючі космічні апарати та 989 об'єктів космічного сміття³. Як бачимо, загальна кількість космічного сміття значно перевищує кількість функціонуючих космічних апаратів.

Наразі, як свідчить космічна практика, наявні непоодинокі випадки фрагментації космічних об'єктів, що відбувається унаслідок їхнього зіткнення, вибухів тощо. Особливу небезпеку становлять зіткнення космічних апаратів з ядерними джерелами енергії на борту. Розпадання космічних об'єктів на дрібні частини сприяє збільшенню космічного сміття. Зіткнення 10 лютого 2009 р. функціонуючого комерційного супутника американської компанії супутникового зв'язку Iridium-33 з нефункціонуючим військовим російським супутником зв'язку «Космос-2251» стало причиною утворення в космічному просторі нового космічного сміття в кількості 2 267 техногенних об'єктів⁴.

Техногенне засмічення космічного простору відбувається також унаслідок руйнування космічних об'єктів. Так, наприклад, 11 січня 2007 р. Китаєм було проведено випробування балістичної протисупутникової ракети, ціллю якої став власний метеорологічний супутник «Феньюнь-1С». У результаті цих дій сталася фрагментація космічного об'єкта та утворення 3 390 нових об'єктів техногенного походження⁵. В обох випадках йдеться про об'єкти космічного сміття розмірами понад 10 см і більше⁶, знаходження та переміщення яких в космічному просторі контролюється за допомогою радіолокаційно-оптичних засобів спостереження.

Збільшення техногенного навантаження на навколосемний космічний простір становить реальну загрозу для безпечної реалізації космічних проєктів і програм. Зокрема, найбільший космічний об'єкт, який перебуває в космічному просторі – Міжнародна космічна станція, декілька раз на рік змінює орбіту розташування задля уникнення можливого зіткнення з об'єктами космічного сміття⁷ зважаючи на їх відносну швидкість орієнтовно 10 км/с⁸. Водночас зростають ризики виникнення спірних ситуацій між суб'єктами космічної діяльності по факту зіткнення космічних об'єктів з космічним сміттям тощо. Існують ризики неконтрольованого падіння космічного сміття на Землю та завдання шкоди фізичним та юридичним особам, забруднення навколишнього середовища.

Вочевидь подальше техногенне засмічення космічного простору може стати перешкодою для провадження діяльності у сфері дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. У світлі цих подій та обставин надзвичайно актуалізується необхідність розв'язання міжнародно-правової проблеми забезпечення охорони навколосемного космічного простору від техногенного засмічення.

Проблема техногенного засмічення космічного простору протягом багатьох років перебуває в центрі уваги Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях. Обидва його підкомітети – Науково-технічний та Юридичний підкомітет проводять комплексні дослідження з визначення техніко-юридичних способів мінімізації утворення космічного сміття. Результатом їхньої роботи є розробка Керівних принципів попередження утворення космічного сміття⁹ (далі – Керівні принципи), які прийняті Комітетом ООН з використання космічного простору в мирних цілях та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/62/217 від 01.02.2008 р.

Безумовно, закладені в цьому документі технічні умови мають загальне позитивне значення для попередження утворення космічного сміття. Певним технічним заходом у напрямі охорони затребуваних частин космічного простору (геостаціонарної орбіти) можна вважати рекомендацію щодо спрямування космічних апаратів після завершення їх програми польоту на визначені орбіти «захоронення». Очевидно, що переміщення космічного сміття та утворення «кладовищ» космічних об'єктів не є ефективним способом вирішення проблеми міжнародно-правової охорони навколосемного космічного простору від техногенного засмічення.

На наш погляд, лише заходів із мінімізації утворення космічного сміття явно недостатньо для забезпечення сталого розвитку космічної діяльності, гарантування довгострокового та безперешкодного доступу суб'єктів космічної діяльності до навколосемного космічного простору, його дослідження та використання в

інтересах теперішніх та майбутніх поколінь. Головна міжнародно-правова проблема реалізації Керівних принципів полягає в тому, що вони підлягають застосуванню державами виключно у добровільному порядку. Інакше кажучи, Керівні принципи не є юридично обов'язковими до виконання згідно з нормами міжнародного космічного права. За таких обставин висловлена рекомендація щодо практичного впровадження даних Керівних принципів через національне космічне законодавство.

Сучасною тенденцією розвитку міжнародного і національного космічного права є формування національно-правових механізмів щодо охорони космічного простору від техногенного засмічення на підставі Керівних принципів. Саме на рівні національного космічного законодавства формуються конкретні правові механізми щодо мінімізації утворення космічного сміття.

Як свідчить проведене дослідження, на рівні національного космічного законодавства деяких країн містяться конкретні правові основи запобігання техногенному засміченню космічного простору. Зокрема, в актах національного космічного законодавства України і Російської Федерації дається тлумачення терміну «космічне сміття». Відповідно до п.п 3.8 Правил космічної діяльності в Україні «Обмеження засмічення навколоземного космічного простору при експлуатації космічної техніки», космічне сміття – це нефункціонуючі техногенні об'єкти та їх фрагменти, які розташовані в космічному просторі або повертаються в атмосферу¹⁰. Національний стандарт Російської Федерації «Загальні вимоги до космічних засобів по обмеженню техногенного засмічення навколоземного космічного простору» під терміном «космічне сміття» розглядає всі космічні об'єкти штучного походження (включаючи фрагменти або частини таких об'єктів), які знаходяться на навколоземній орбіті та закінчили своє активне функціонування¹¹. Вочевидь визначення термінів «космічне сміття» має різне техніко-юридичне наповнення, яке обумовлює особливості реалізації заходів з мінімізації утворення космічного сміття, міжнародної відповідальності за завдану шкоду тощо.

Водночас національне космічне законодавство передбачає особливості реалізації технічних вимог з обмеження техногенного засмічення навколоземного космічного простору. Наприклад, вимоги щодо обмеження засмічення навколоземного космічного простору при експлуатації космічної техніки в Україні не підлягають застосуванню до космічних об'єктів військового та подвійного призначення.

Національно-правові заходи, як бачимо, фактично спрямовані на мінімізацію утворення космічного сміття, при цьому не розв'язується проблема очищення космічного простору від об'єктів техногенного походження. Її невирішеність зберігає високою імовірність насамперед можливих зіткнень функціонуючих космічних апаратів з космічним сміттям. Ці обставини негативного характеру актуалізують потребу розв'язання проблеми видалення космічного сміття. Це є складною міжнародно-правовою проблемою, оскільки нормами і принципами сучасного міжнародного космічного права не передбачено обов'язку суб'єктів міжнародних правовідносин щодо очищення навколоземного космічного простору. Іншими словами, утворення та існування космічного сміття не зумовлює виникнення міжнародного зобов'язання з його видалення.

Поміж тим, слід мати на увазі, що процес реалізації операцій з видалення космічного сміття супроводжується ризиками заподіяння шкоди третім особам унаслідок падіння космічних об'єктів на Землю, їх зіткнення з функціонуючими космічними апаратами, повітряними суднами тощо. У цьому випадку запускаюча держава (держава, яка здійснює або організує запуск космічного об'єкта; з території або установок якої здійснюється запуск об'єкта) нестиме міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами або їх складовими частинами на Землі, у повітряному або в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, іншій державі, її фізичним або юридичним особам (стаття VII Договору про космос). Відтак є потреба організації та проведення страхування відповідальності перед третіми особами на стадії видалення об'єктів космічного сміття з одночасним включенням до договору космічного страхування інших учасників даного проекту в якості застрахованих осіб.

Разом із тим, коли космічний об'єкт запускається на орбіту навколо Землі або далі в космічний простір, запускаюча держава реєструє цей космічний об'єкт шляхом запису у відповідному реєстрі, який нею ведеться (стаття II Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір¹²). Юрисдикцію і контроль над космічним об'єктом під час його знаходження в космічному просторі, як це передбачено статтею VIII Договору про космос, зберігає саме держава реєстрації, до реєстру якої занесено космічний об'єкт. Звідси, державою реєстрації визнається запускаюча держава, до реєстру якої занесено космічний об'єкт. При цьому право власності на космічні об'єкти, запущені в космічний простір та їх складові частини залишаються непорушеними під час їх знаходження в космічному просторі або на небесному тілі, або після повернення на Землю.

Однак, як свідчить космічна практика, певна кількість космічних об'єктів незареєстрована в національних реєстрах, що ускладнює визначення держави реєстрації. Крім того, внаслідок фрагментації та зіткнень космічних об'єктів утворюється велика кількість їхніх дрібних частин, стосовно яких неможливо провести ідентифікацію їхньої належності: визначити власника та/або державу реєстрації космічного об'єкта. У цьому випадку вирішення даної проблеми доцільно здійснювати на міжнародному рівні шляхом утворення суб'єктами міжнародного космічного права спеціального фонду зі спільного фінансування операцій по видаленню відповідних об'єктів космічного сміття з космічного простору. Наразі ефективним було б створення під егідою Організації Об'єднаних Націй міжнародної космічної організації з очищення навколоземного космічного простору, на базі якої здійснити акумуляцію та систематизацію сучасних космічних технологій по видаленню космічного сміття. Одночасно на організацію слід покласти здійснення міжнародного моніторингу (спостереження) за об'єктами космічного сміття, попередження зіткнень аналізованого космічного сміття з функціонуючими космічними апаратами та ін.

Підсумовуючи сказане, необхідно констатувати, що міжнародне космічне право не справляється з сучасними викликами та загрозами, пов'язаними з техногенним засміченням навколоземного космічного простору. Запорукою сталого розвитку космічної діяльності в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь є необхідність розробки ефективних міжнародно-правових інструментів, спрямованих на запобігання утворення та очищення космічного простору від космічного сміття, які будуть обов'язкові до виконання усіма суб'єктами космічних правовідносин.

Забезпечення прогресивного розвитку міжнародного космічного права потребує уніфікації визначення терміна «космічне сміття», закріплення відповідальності за техногенне засмічення космічного простору. При цьому за допомогою механізмів національно-правового регулювання має бути забезпечено виконання міжнародно-правових заходів з мінімізації утворення космічного сміття з метою охорони навколоземного космічного простору від техногенного засмічення. Складовими елементами міжнародно-правового механізму очищення навколоземного космічного простору має стати запровадження обов'язку держави реєстрації космічних об'єктів по здійсненню видалення утвореного космічного сміття, а також міжнародної відповідальності держав за засмічення космічного простору об'єктами техногенного походження. Саме держави мають нести міжнародну відповідальність, оскільки на них покладається зобов'язання забезпечити відповідність здійснюваної національної космічної діяльності нормам і принципам міжнародного космічного права.

¹ Космічне право України: Збірник національних і міжнародних правових актів: Вид. 5-те, переробл. та допов. / Відп. ред.: Е. І. Кузнєцов, Н. Р. Малишева. – К.: Атіка, 2007. – С. 195–201.

² Див.: *Шемшученко Ю. С.* Космічне право: Підручник. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – С. 109.

³ События в околоземном космическом пространстве: Центральный научно-исследовательский институт машиностроения. – 2015. – Выпуск 6 (61). – 44 с.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aspos.mcc.rsa.ru/pls/apex/aspos_okp_portal.wvp_publications_doc.download?p_publication_id=510

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Бюллетень «Пилотируемые космические полеты»: Центральный научно-исследовательский институт машиностроения. – 2013. – Вып. 33. – С. 4: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://knts.tsniimash.ru/ru/site/Bulletin.aspx>

⁷ Там само.

⁸ *Пилькевич И. А.* Использование гидродинамической модели объемно-распределенного объекта при каталогизации мелких осколков космического мусора // Реєстрація, зберігання і оброб. даних. – 2006. – Т. 8. – № 1. – С. 9–16.

⁹ Руководящие принципы Комитета по использованию космического пространства в мирных целях по предупреждению образования космического мусора: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/space_debris.shtml

¹⁰ Правила космічної діяльності в Україні (УРКТ – 11.03). Обмеження засмічення навколоземного космічного простору при експлуатації космічної техніки: наказ Національного космічного агентства України від 19.07.2006 р. № 204. – К.: НКАУ, 2006. – С. 3.

¹¹ ГОСТ Р 52925-2008. Изделия космической техники. Общие требования к космическим средствам по ограничению техногенного засорения околоземного космического пространства: приказ Федерального агентства по техническому регулированию и метрологии от 09.06.2008 г. № 120-ст / Национальный стандарт Российской Федерации. – М.: Стандартинформ, 2008. – С. 2.

¹² Космічне право України: Збірник національних і міжнародних правових актів: вид. 5-те, переробл. та допов. / Відп. ред.: Е. І. Кузнєцов, Н. Р. Малишева. – К.: Атіка, 2007. – С. 215–220.

Резюме

Семеняка В. В. Актуальні проблеми міжнародно-правової охорони космічного простору від техногенного засмічення.

У статті досліджуються теоретичні і практичні аспекти міжнародно-правової проблеми засмічення космічного простору об'єктами техногенного походження. Визначаються можливі напрямки її вирішення з метою охорони навколоземного космічного простору та забезпечення сталого розвитку космічної діяльності.

Ключові слова: космічний об'єкт, космічний простір, космічне сміття, техногенне засмічення, міжнародне космічне право.

Резюме

Семеняка В. В. Актуальные проблемы международно-правовой охраны космического пространства от техногенного засорения.

В статье исследуются теоретические и практические аспекты международно-правовой проблемы засорения космического пространства объектами техногенного происхождения. Определяются возможные направления ее решения с целью охраны околоземного космического пространства и обеспечения устойчивого развития космической деятельности.

Ключевые слова: космический объект, космическое пространство, космический мусор, техногенное засорение, международное космическое право.

Summary

Semenyaka V. Actual problems of international legal protection space of anthropogenic contamination

The article examines the theoretical and practical aspects of international legal problems of space debris objects of anthropogenic origin. Identify possible directions of its decision to protect the adjacent space and sustainable development of space activities.

Key words: space object, space, space debris, industrial pollution, international space law.